

Марияна ЦИБРАНСКА-КОСТОВА

UDK 821.163.2'04
821.163.41'04
271

Институт за български език – БАН
София
m.tsibranska@gmail.com

Izvorni znanstveni članak
Primljen: 29. travnja 2018.
Prihvaćen: 29. studenoga 2018.

ЕКСЦЕРПТИТЕ ОТ ПАНОПЛИЯ ДОГМАТИКА В ЗАГРЕБСКИЯ СБОРНИК НА ВЛАДИСЛАВ ГРАМАТИК ОТ 1469 г.

Статията се фокусира върху преводните ексерпти от *Паноплия Догматика* на Евтимий Зигавин, XII в., в сборника на Владислав Граматик от 1469 г., известен още като *Загребски сборник* (HAZU, III a 47, 740г–752г). Става въпрос за следните две текстови единици: 1. Въвеждащ енкомсион, стихове за похвала към император Алексей Комнин (1081–1118), съставен от самия Евтимий Зигавин; 2. Предговора, или Пролога, към труда на Зигавин. И двата текста се публикуват наборно като комплекс за първи път. Авторката формулира хипотеза защо тези текстове са включени в сборника и в какви текстови връзки се намират с аналогичните текстове в преписите на пълния славянски превод на *Първата книга* от *Паноплия Догматика*, а именно: *HM.SMS 186* – препис от XVI от Хилендарския манастир на Атон; *III с 16* – препис от колекцията на А. Миханович в HAZU, също датиран от XVI в. Сравнението между тях позволява да се поддържа мнението, че Владислав Граматик е бил добре запознат с антиеретическия компендиум на Зигавин и че целенасочено е избрал такива текстови единици, които възпроизвеждат важни аспекти от универсалния модел на средновековното православно общество, симбиозата между политическата власт, литературата и културата, между владетеля и Православието. И двата текста от сборника от 1469 г. са тематически свързани с основната идея на пространната преписваческа бележка на дяк Владислав в края на ръкопис *III a 47*, известна още като *Послание на книжовника към Димитър Кантакузин*, поръчител на сборника. Друг извод от езиково естество е този, че двата ексерпта от *Паноплията*, преписани от Владислав Граматик, са в различна текстова редакция в сравнение с поместеното в пълните славянски преписи на *Паноплията*. Авторката посочва важноста на ексерптите в *Загребския сборник* за възстановяване на археографското досие на *Паноплия Догматика* в славянската традиция, както и за отговорите на редица дискуссионни въпроси къде, кога и от кого е осъществен нейният пълен славянски превод. Ясната връзка с ортодоксията и ортопраксията на атонското монашеско братство е твърде вероятният двигател за продължителното разпространение и преписване на този фундаментален текст, особено след 1453 г., когато Православието, повече от всякога, се нуждае от догматическите основи на своята идентичност.

Ключови думи: енкомсион, *Паноплия Догматика*, старославянска традиция, Владислав Граматик, Атон

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Фундаменталното съчинение на Евтимий Зигавин *Πανοπλία δογματικῆ* (нататък *ΠΔ*) е византийска антиеретическа енциклопедия в две книги и общо 28 титула срещу всички известни на автора ереси от Симеон Влъхва до сарацините, наречени още измаилтяни, агаряни, мохамедани (PG 9–1359; WICKERT 1910; BARMIN 2008: 448–450; BERKE 2011; RIGO 19–32; ANGOLD 2000: 45–72; MILADINOVA 2010; HAMILTON 1998: 180–195). Съчинението, в голяма степен компилативно и с множество позовавания на светите отци на Църквата, възниква по времето и с поръчителството на византийския император Алексий I Комнин (1081–1118) и е завършено като зрял труд на известния монах ересиолог между 1104–1118 г. Неговата славянска рецепция поставя редица спорни въпроси и има все още неясна съдба. Съвременната равносметка от археографското досие на този обемен и сложен догматически текст в славянската традиция е следната.

1. Старославянският превод на *Първата книга* от първи до 11-и титул включително е известен само по два преписа: ръкопис *HM.SMS 186* от сбирката на Хилендарския манастир на Атон и ръкопис *III с 16* от колекцията на Антон Миханович в бившия Архив на Югославската академия на науката и изкуствата в Загреб (Архив ЈАЗУ), понастоящем Архив на Хърватската Академия на науките (ХАЗУ), и двата датирани от средата на XVI в. (MOŠIN 1955: 111–115; BOGDANOVIĆ 1978: 104; МАТЕЈИЋ; THOMAS 1992: 391; IVANOVA 1987). Ръкописите влизат в научно обращение с езиковата характеристика на представители на сръбската редакция на старославянски.¹
2. *Втората книга* на *Паноплията* е запазена единствено: в ръкопис *BAR Ms.slav. 296* от първата четвърт на XV (1410–1420), който започва с 12-и титул и завършва с титула за масалианите на л. 330б, но без неговия край (в гръцкия оригинал номериран като 26-и, но в славянския номерацията е променена и той е 22-и), а титулът за богомилите и фрагмент от последния титул за сарацините се откриват в ръкопис от сбирката на Одеската държавна на-

¹ Тази особеност на преписите бе изтъкната от един от анонимните рецензенти, на когото изразявам благодарност. Езиковата природа на превода на *ΠΔ* подлежи на доказване и уточняване, доколкото до момента не са правени специализирани изследвания върху морфологията, синтаксиса и лексиката. Правописът на преписите от *Първата книга* носи следите на безюсовата норма, свързана със сръбската редакция на старославянски.

учна библиотека *ОГНБ 1/108* с приблизително същата датировка от края на XIV – първата четвърт на XV в. (ÂCIMIRSKIJ 1905: 445–446; VASIĹEV; GROZDANOVIĆ; JOVANOVIĆ 1980: 56; PANAITESCU 1959: 395–396 MIRCEA 2005: 62; TRIFUNOVIĆ 1979: 184, 230–232).² »Букурещката« и »одеската« част от *Втората книга* на *ПД* обикновено се разглеждат като две части на едно книжно тяло с един и същ преписвач, за когото са изказвани различни предположения, но тъй като до момента специализирани кодикологично-палеографски съпоставителни изследвания не са правени, въпросът не може да се смята категорично разрешен и очертава комплексни изследователски перспективи. На този въпрос тук няма да се спираме отделно. Ръкописът от румънското книгохранилище е снабден с множество приписки, а според една от тях става ясно, че най-вероятно преводът на *Втората книга* на *ПД* е извършен на Атон (GAGOVA 2010: 136; CIBRANSKA-KOSTOVA 2017).

Обект на нашия интерес в тази статия ще бъдат извадките от *ПД* в така наречения *Загребски сборник* на Владислав Граматик от 1469 г. (нататък *ВГ 1469*),³ съставен от книжовника в манастира »Св. Богородица« (или »Матейче«) в област Жеглигово, в подножието на планината Скопска Черна гора на север от Скопие, по поръка на Димитър Кантакузин (MOŠIN 1955: 61–67; DANČEV 1969: 41–58; HRISTOVA 1996: 25–48; GRKOVIĆ-MEJĐOR 1993: 23–24; TURILOV 2005: 99–101). Днес ръкописът се съхранява също в Архива на ХАЗУ под сигнатура *III a 47* и има обем от 770 листа. Именно в неговия последен шести раздел от разнообразни четива книжовникът е включил части от началото на *ПД* на листове 739v–752г.

Книжовникът от Ново бърдо е забележителна фигура в балканската история и книжнина от XV век и един от всепризнатите ерудити, които обогатяват и развиват културата на енциклопедичните сборници на Славянското средновековие. Славата му на талантлив съставител е безспорна, а ръкописите му с преводни от гръцки и оригинални славянски творби имат толкова значима стойност, колкото най-известното му ори-

² За одеския ръкопис, който няма да е във фокуса на внимание в настоящата статия, преpraщаме към наблюденията и цитираната библиография в изследванията на Кл. Иванова и Н. Гагова – IVANOVA 1987: 102–103; GAGOVA 2001: 79–94; GAGOVA 2010: 130–140.

³ Тъй като два източника се намират в едно и също хранилище в Загреб, избираме това съкращение за удобство и избягване на двусмислие в израза »загребски ръкопис«.

гинално произведение – Повестта за възстановяването на Рилския манастир и пренасянето на мощите на Иван Рилски от Търново в Рила. Наред с други преписи, тази повест е известна по негов автограф в Рилския панегирик от 1479 г. (HRISTOVA 1996: 88–89, 166–177). Днес творчеството на дяк Владислав наброява седем сигурни сборника автографи, съхранявани в пет различни хранилища в Европа. Четири от сборниците са точно датирани и попадат в периода непосредствено след завземането на Константинопол от османците през 1453 г. Фактите отразяват динамиката на неговия живот, преминал в различни земи, общности, при различни владетели и меценати, но неизменно в служба на книгата. Миграцията на самите ръкописи очертава същата богата географска топка, както и тяхната актуалност за литературните тенденции през XV в. на Балканите. Затова фактът, че в един от най-богатите по състав негови трудове, какъвто е *ВГ 1469*, са включени ексерпти от един друг голям византийски компендиум, какъвто е *ПД*, не може да бъде случаен. Самият сборник от 1469 г. е открит от архимандрит Иларион Руварац, който го предава на първия му изследовател и популяризатор Дж. Даничич; важна е и една ранна публикация на М. Сперански върху него (DANIČIĆ 1869: 44–85; SPERANSKIJ 1900: 325–338). Обобщено казано, това е най-обемният автограф на Владислав Граматик, с изключително присъствие на догматико-полемичната и антикатолическата линия, богато орнаментиран в балкански плетеничен стил и с обилие от маргинални схолии, вариращи от разсъждения как е възможно Богородица да е имала сестра, при положение че Йоаким и Анна нямат друго дете, до това, какво представляват делфините, мандрагората и т.н. (SPERANSKIJ 1900: 327–328, 333). Към спецификата на сборника спада и поместването единствено в него на извадки от *ПД*.

Конкретните ни цели в настоящата публикация са да приведем изцяло или с текст проби онези части от *ВГ 1469*, които са необходими за доказване на работната ни теза; да отговорим на въпроса в какви интертекстови връзки се намират тези ексерпти спрямо запазените славянски преписи от *ПД*; какви данни за особеностите на славянския превод разкриват; каква информация носят за значението и ролята на *ПД* в славянския православен свят и как възпроизвеждат различни страни от универсалния модел на средновековното православно общество – симбиозата на политическата власт с книжнината и културата, на владетеля с православието, на светската и духовната власт в борбата с ересите. Именно това прави от *ПД* не просто книжовно произведение, а уникален исторически и догматически извор и ѝ осигурява обществено-историческа макрорамка за дълготрайно присъствие в различна среда и в различни епохи. Вся-

ка форма на рецепция на *ПД* би била ключ за ориентиране в гръцката изворова база, която днес наброява повече от 70 известни преписа на *ПД*. При това важно обстоятелство е че, съдейки от гръцката писмена традиция след XIV в., т.е. съвременната на славянските ръкописи с *ПД* и на *ВГ 1469*, толкова обемен труд, колкото Зигавиновият, вече се е разпространявал по няколко различни начина. На първо място като цялостен текст; също така в две отделни книги, т.е. *Първата* и *Втората книга* на *ПД* съществуват самостоятелно, и на трето място – като колекции от различни извлечения с преструктуриране на текста и номерацията на титулите, но винаги формата на битуване е била съобразена с нуждите и целите на преписването и използването.

2. АНАЛИЗ НА ЕКСЦЕРПТИТЕ

Така поставена, вътрешната логика на настоящата статия изисква задължително да се започне с идентификацията на фрагментите от *ПД* във *ВГ 1469* и представянето на самите текстове.

Първата текстова единица е по същество енкомион (най-общо текст за похвала, гр. ἐγκώμιον). Енкомионите са самостоятелни текстови единици, поместени в началото на оригиналната гръцка *Паноплия*. Известно е, че Евтимий Зигавин е съставил енкомион от 34 реда за своя вдъхновител Алексий I Комнин. В някои гръцки ръкописи той е засвидетелстван с оглавлението *Πρόλογος βιβλίου*, като съдържа ясно името на своя автор и името на адресата. Именно този енкомион е преписан от Владислав Граматик. На този факт досега не е обръщано подобаващо внимание, а именно това е първата текстова единица от *ПД*, която книжовникът от Ново бърдо е включил в своя сборник, като дори я е оформил на л. 739v със специални сигнални елементи и с типичен завършек във формата на триъгълник, който може да се види и на други места в ръкописа. Същият енкомион се намира на следните фолиа в двата славянски ръкописа с *Първата книга* на *ПД* и тяхното съответствие в изданието на гръцката *Паноплия*:⁴ *HM.SMS 186 2r–2v = III c 16 1v–2v; PG 19–20*. Оглавлението в *HM.SMS 186* е *Ἐν-φιλίῃ ἰν-όκα ζιγά-βινα, στι-χове κτ̃ ἀλέξ-ῆιο цр̃ѣ*. В *III c 16* е добавено допълнение към идентичното киноварно оглавление

⁴ В статията се използва изданието на *ПД* на Жак-Пол Мин от 1865 г. поради липса на ново пълно критическо издание. Изключително полезни са данните за стиховете и *Пролога* на *Паноплията* в цитираната книга М. Берке, която обаче е посветена на титули 23–28. Авторката съзнава, че критическо издание на повече гръцки източници би направило изводите за характера на превода в славянската традиция на *ПД* много по-убедителни.

криване между двата посочени преписа – *HM.SMS 186* и *III с 16*, откъдето следва, че те възпроизвеждат един и същ превод. Текстовите единици, които имат стойността на енкомиони, обаче, не се изчерпват с издаденото от Дж. Трифунович. Те наброяват общо осем самостоятелни единици, чието авторство се атрибуира било на самия Евтимий Зигавин, било на споменатия Георги Памфила – спорна личност, за която се предполага, че е бил императорски служител с титлата *πρόεδρος* и че е идентичен с лице със същото име, за което сведения дават други източници (PARPULOV 2008.a; PARPULOV 2008.b; PARPULOV 2017: 430–431; RIGO 2009: 23). В пълен комплект тези енкомиони се откриват само в двата славянски преписа на *Първата книга* от *ПД*. Те възпроизвеждат доста изчерпателно стиховете цялости от най-ранните запазени преписи на гръцката *Паноплия*. При това текстовете следват традицията на двата емблематични гръцки ръкописа от XII в.: ГИМ Влад. 224 (=Syn.gr. 387) в Москва и Vat. gr. 666 от Ватиканската апостолическа библиотека, които съдържат само *Първата книга* на *ПД* и в които текстовете съпътстват серия от миниатюри (SPATHARAKIS 1976: 122–129; FONKICH; POPOV; EVSEEVA 2004: 13; BERKE 2011: 73–75, 83–84). Ръкописите без всякакво съмнение са създадени за императорския двор. Миниатюрите развиват сюжети, наточени с дълбоко послание чрез релациите на император Алексий Комнин със светите отци на Църквата и на императора с Христос, на когото той според изображението дори дарява копие от *ПД*. Само в колофона на московския ръкопис ГИМ Влад. 224 (=Syn.gr. 387), наред с познатите стихове на Зигавин към владетеля, се появяват и стихове, надписани с името на Георги Памфила, τοῦ Παμφίλου Γεωργίου. Стиховете отново придружават миниатюрите, изобразяващи византийския император в същия ръкопис. Следователно още през XII в. се поставя началото на плодотворната традиция словесни възхвали да се съчетават с иконографски изображения и така да се постига органичното единство на вербални и иконични знаци в изображението на владетеля, така наречените *εἰχόνες* и *στίχοι* в *ПД*. Това единство, естествено, не е могло да бъде спазено в славянските преписи, но именно текстовете за похвала са останали като жизнен елемент с тяхното словесно послание.

Що се отнася до поместеното в *Загребския сборник* на Владислав Граматик, то подборът на точно определен енкомион не е случаен и очевидно съответства на целите на съставителя, на които ще се спрем по-нататък.

- I. Втората текстова единица от *ПД* в *Загребския сборник* на Владислав Граматик е *Предисловието* на Евтимий Зигавин към книгата (*Προοίμιον*), разположено на л. 739v–752r след оглавлението

на книгата (DANČEV 1964: 41–58; HRISTOVA 1996: 41). В двата славянски преписа на *Първата книга* то се намира непосредствено след похвалите (*III с 16* 3г; *HM.SMS 186* 3v). Макар *Предисловието* да е самостоятелна единица от друг жанров тип, по същество неговото начало е енкомион и също се отнася до ролята на цар Алексей Комнин:

ВГ 1469 739v–752r: 739v Ἐν-οὐμίῃα μινίχα Ζιγάвана πρῆξιλόγιε κνίγυ сїѣ, ꙗже ѿменвет се вѣослѣвноѣ вѣсѣорвжъство. **740r** Начѣло сѣ вѣвгом кнїгы сїѣ нарицаемѣки вѣослѣвноѣ вѣсѣѡроужъство правослѣвнѣки вѣрѣѣ. Ἐν-οὐμίῃα μινίχα зигάвана:~ (sic!). Още тук може да се направи изводът, че оглавлението при Владислав Граматик не съвпада с това в *HM.SMS 186* и *III с 16* и че книжовникът е предпочел вече утвърденото славянско название на книгата. Също така може да се предположи, че той е имал пред себе си препис на *ПД*, защото според съвременни сравнителни изследвания *Предисловието* обикновено няма собствено оглавление с много редки изключения. Текстът обаче е трябвало да бъде въведен под някакъв рубрикатор, за да се впише в богатия състав на сборника, чийто съставител е самият Владислав Граматик. Известно е, че в някои гръцки преписи пред името на Евтимий Зигавин е добавян изразът *Πρόλογος μετ' ἐγκωμίων τῶν πρὸς Βασιλέα* и името на императора, откъдето следва, че части от този текст са разпознавани именно като енкомион. Енкомионната част представлява въведението на *Предисловието* на Зигавин (*PG 19–24*; BERKE 2011: 33–38). След нея е разположена втората част на *Предисловието* срещу езичниците елини, епикурейците и други древни философи. В някои гръцки преписи тя се слива с първата глава от *Първата книга* на *ПД*. Текстът у *ВГ 1469* е силно редактиран спрямо двата славянски преписа. Тук привеждаме въвеждащата енкомионна част изцяло по Владислав-Граматиковия препис (съответстващ текст в *HM.SMS. 186 4r–5v*; същото в *III с 16 3r–5v* // *PG 19–24*).

ВГ 1469 740r–741r

740r И вѣсѣ оубѡ ѿсправленїа, великааго и вѣообкръжителнаго цѣа нашего а́лѣѣѣа. и явлѣнна и свѣтла и досточю́дна соу́ть. гра́дскыи вѣще хоу́дожнаа повелѣнїа, и разоумнаа прѣложѣнїа. и застоупленїа враннныиъ воеванїиомѣъ. добросѣвѣтїа и разоумовѡ пооучѣнїа. ничии' оу́лишаема мнѡжицею, паламїд-вѣѣ и архимїд-вѣѣ, ѡвѣщанїа сѣмотрѣливаа и ѡстровнїа ѿсплѣнь, къ апо-клисарѡ великыиъ ѣзыкъ, и инаа вѣсѣ вѣ крат'цѣ рѣщи. ѡ нїх же иже **740v** ѡ вѣсоудѣ сѣстѣвлюень самодрѣжъць, и страшьнь вѣсѣдовати вѣще. и къ врѣменѣ и оустроѣнїѡ и́зрѣдно прохѡде, познаваеъ се и разоумѣваеъ се. и нѣм' же сѣго прѣспѣканїи, не мѣнѣе вѣ слѡвоправленїа прѣлѣжечеъ тыщанїе.

съвъраніе глѡ прѣдѣніи православныи вѣры. Како толицѣми мирскими попеченіи обліваемъ. и тьмѡми вѣщеи тежестми вѣсегдѣ мльчвѣ. ни сею чѣсти без попеченіа имѣаше, іакоже мнѡзи ѿ прѣвѣрившій самодръжць. имже доволно бы тькмо, іакоже и мнѡжайшіимъ иже тогда и нѣта послушникѡ. скорѡе исповѣданіе вѣры, ѣже и ѡвразь сщѣнь наричет се. съмотрив' же и искоуѣсѡ познавъ, іако въ мнѡгы странахъ грѣхьскыи области, привѣнидоше пакы іадовитаа и вѣгомрьскаа прѣдѣніа. и дѣховный дѣлателеѡ дрѣмлющійимъ, рѣти ради некли дългааго и мнѡголѣтнаго присѣденіа присѣбаны выше къ добромъ сѣмению плѣвели неплоднаго и къ єдиномоу съжеженію потребнаа. єретичьствоующій вѣщеи неистѡвства. іаже и мѡтныими водами словеси напѣающе, иже сѣхъ оучителіе изрѣщати оустраіаю. что творить. вѣдѣнно бы толив ѣреси толико нераденіе. вѣстѣеть къ ревности, и врачеванію самодрѣтель вывѣе. и оумышляетъ вѣліе нѣчто и висѡко. врѣмен' вѡ ѡрек' се пооученіемъ вѣжтвенный писаніи. єгда и малъ отрадъ имѣаше ѿ съворный. и ѡвщепользныи попеченіи, прочитанію люботроудно крѣпко себѣ съдѣаше. съввыкоупленныи имѣѣѡ почтѣнный прилѣчившійх се. имже мнѡгыми и добрѣми во обыкоше присно црѣка. паче же вѣгословнаа оучаше словеса, и топлое нѣкое и гѡрещее желаніе сѣмъ въ дшѣи обнѡшааше. ѡоудѡу же іакоже желѣзо топло въ вѡдѣ стоуденѣ кѣлив се, и єзыкъ трѣнми таковыи словесъ надетири в се. обкоудъ ѡстрѣ съврѣши се мѣчь на хоулешииихъ, прѣдѣніи и оученіи. и сѣкыра сѣкѡущій каменъ, ѣже писаніа рѣши жѣсткое и помраченное нечѡвѣствіе вѣговѡрныи. іакоже сѣмъ азъ нѣкогда двѣци прилоучив' се весѣдоущѡ, разоумѣ и назнѣменахъ. сѣце сѣго ради, ѡвѣхъ оувѣ иже въ рѣкѣ грѣдоущій влизъ рѣтныими ороужьми поврѣже и низложи. нѣкыих' же и развращенныи и къ съставномоу салѣтѡгластію прѣмѣнае. наказовати се покоушааше се и прѣкклѣнати, мнѡго дълготрѣпїе и крѡтость словесныими разствѣрае. даже и по нѣмъ црѣтѡвоюще привлѣчыми коудѣтъ къ оуподовленію. оуѣсмѡтри сѣлѡ разоумно. написанно тѣмъже и вѣсѣѣ послушникѡ, изъ 741г оставити. вѣгословныи ороужїи приоугѡтованіе. и дѣховнаа ороудіа, и словѣснаа оухыщреніа. іакоже принареченнаа свѡбства съчинивше, на архієрейско дѣло оуѣсѣае. нѣ и онѣ вѣстѣавае свой оуказаніемъ. и съпосѡвство паче подавае. не неповинно вѡ мльчѣшъ безврѣменне, иже ѡвласть имѡущомъ вѣсѣдовати о вѣрѣ, пѡїемати вѣдствоующѡ слѡвоу. не тькмо же влѣгѡчѣстиваго црѣ, иже и прѣдѣніамъ архієрейскыи, ѡбласть свой повелѣнїе и разоумѡ даровавъ, нѣ и иже прѡста моужа, и глаѣти вѣдѣща и могоуща. азѣ не и иже оубившаго свѣра члѡкоуѣицѡ, повинна сътворить ктѡ, іако непосельнь сын ѡбщѡу пагоуѣв ѿ срѣды сътвори, и зѣшнѡго врѣда свѡводи тѡмѣтныи. (sic!) и оувѡ прѣдѣніа влѣкѣнныи ѡцѣ и повѡрникъ православнѣи вѣрѣ. и ѿ соущій въ нѣнашнѣе врѣме прѣмѣдрѣи и мнѡгоискоуѣсныи моужїи изъбрѣвъ и събрѣвъ, мнѣ съложеніе сѣмъ повелѣ, и чинъ приложити сѣмъ и съмѡтрїтелно съставленіе. и разоумно съмѡтрѣніе повелѣ. Єлмаже не вѣ

съинѣти се прѣчѣе. слѡвоу ѿ боу воин'ствоующѣ съчинѣнїю словѣсѣ. ѿмѣже ѿ роуцѣ наоучаюѣ се къ ѡплѣченїю. ѿ прѣсти пїшоущѣ нап्रा́вляють, ѿже на ѣресѣ врань, шѣствѣно на боудї къ вьроученномъ прѣчѣе. ѿ оустрѣенно паче же съчинѣт (изтрито място в хартията) вѣсѣоруж'ство, хѡтещїимъ вѡрити се по бл҃гочѣстїю, ѿ съражати се врагѡ своимъ. пострадати оу́вѡ тврѣдо. дѣати же радѡстно ѿ вѣснѡ непѡвѣдимо, ѿ вѣ истинѣ нѣсокованно. боудѣт' же кнїсѣ сѣи званїе, бгослѡвное вѣсѣоруж'ство правослѡвнѣкї вѣрѣ. ѿлї оружїю положница прѣданїѡ. ꙗко да вѣрѣмнї нѣкогда зѡвоущѣ на врань, ѿ дхѡвнѣй оружнїкъ вѣставляюущѣ, разгѣвати сїю, ѿ къ вїдѡ враннѣй ѡграждати се вѣноуѣтрѣ лѣжимыми оружмы. мнѡговїднаа вѡ сїа ѿ бо҃ата, ѿ къ вѣсакои вранї довлѣбюща...

Отдавна е известно, че в своя сборник от 1469 г. Владислав Граматик е поместил *Предисловието* към *ПД*. Тази текстова единица се посочва във всички по-важни описания, но интерпретацията защо е включена, обикновено се свежда до обяснението, че най-обемният дял в ръкописа е полемико-догматическият и че макар и да е част от последния разнороден раздел, тя се свързва именно с предходния със своята антиеретическа тема (MOŠIN 1955: 61–67; DANČEV 1969: 56; HRISTOVA 1996: 41). Това безспорно е така, но тук бихме искали да приведем още няколко довода. Смятаме, че и въвеждащият енкомион, и *Предисловието* от *ПД* в сборника от 1469 г. са плод на един и същ целенасочен замисъл.

Да започнем с това, че поръчител на сборника от 1469 г. е Димитър Кантакузин – съвременник на Владислав Граматик и лице, свързано с него по силата на конкретните житейски и книжовни обстоятелства. Той не само е наследник на известна византийска династия, но чрез свои родственици има отношение както към родното място на книжовника, Ново бърдо, така и към Жеглиговския манастир »Матейче«, един от големите покровители на който по това време е Мара Бранкович (1416–1487), султанска вдовица и дъщеря на деспот Георги Бранкович от брака му с Ирина Кантакузина (GRKOVIĆ-MEJĐOR 1993: 8–21; 23–27; POPOVIĆ 2014). Нещо повече, така наречената приписка послеслов в сборника от 1469 г., която задава изходните данни на появата му, жанрово се определя като *Послание към поръчителя* и съдържа редица елементи на възхвала.⁶ Немаловажно допълнение е, че самият Кантакузин е известен с книжовните си занимания и е обичал жанра на похвалата (GRKOVIĆ-MEJĐOR 1993: 15). Оттук между Посланието към Димитър Кантакузин и началото на *ПД* в сборника от 1469 г. има пряка тематична връзка. Смята се, че за

⁶ Издадена в оригинал у DANČEV 1969: 137–142; новобългарски превод у HRISTOVA 1996: 159–164; на съвременен сръбски у GRKOVIĆ-MEJĐOR 1993: 111–115.

съставянето на това Послание дяк Владислав е използвал византийски образци и че е заимствал от един друг послеслов, този на дяк Димитър от Кратово към неговия препис на Синтагмата на Матей Властар от 1466 г., изготвен по поръка на висш архиерей (CIBRANSKA 1995: 91–98). Послесловът в *Загребския сборник* от 1469 г. дава да се разбере, че Кантакузин е дал своите нареждания в писмен вид и че Владислав Граматик е имал предварително събрани съчинения и готови списъци с други, които е ползвал при съставителството. Затова едва ли ще сме далеч от истината, ако предположим, че и двамата книжовници са били запознати с наличието на славянски преписи на *ПД*, че са оценявали »православната енциклопедия« на Зигавин и че в един, по същество славянски енциклопедичен сборник, от нея целенасочено са били подбрани именно енкомиони, които възпроизвеждат парадигмата на властта чрез устойчиви идеи и формули. Същите или подобни възхваляващи елементи откриваме в Посланието на Владислав Граматик към Димитър Кантакузин. Ето някои от тях.

На първо място, титулатурното обръщение *господарь* към поръчителя създава йерархия между книжовника и адресата, или така нареченото статусно неравенство, официалност, висок регистър на стила. В това поле се откроява титулатурата *твою благопльмѣнствію*, която насочва към благородния произход на адресата, без да указва конкретна титла или длъжност, тъй като и до днес за Димитър Кантакузин в този аспект не се знае нищо категорично. Известно е, че за социалния статус на Кантакузин са изказвани различни предположения, вариращи от наследник на професията на своя баща, т.е. митнически чиновник в Ново Бърдо, през търговец, знатен рудар или управител на имоти на Мара Бранкович, до господар на териториално владение, в обсега на което е влизал и Жеглиговският манастир (DANČEV 1969: 35–37). На второ място, качествата на господаря са обект на словесни възхвали с трафаретни епитети и субстантиви, в които най-високо е поставено благочестието в Христа. Кантакузин е ръководен в благодатта от св. Дух и Троицата, той е православен и защитник на православиято, преблагочестив, почитаем, светъл, мъдър, обхванат е от стремеж към познание, а вярата и знанието му са »като медни пити в духовното съкровище на неговото сърце« и чрез тях »като в огледало« той дава напътствия на книжовника (примери от оригинала *окръмляемъ въ Хѣ, блгочѣстивъ, чѣстнѣишии глава* и др.). Анализът на всички езикови структури не е непосредствена наша задача тук, но Посланието заслужава обстоен лингвистичен коментар. То е ехо от традициите на енкомиона към владетеля и неговия семиотичен код с архетипове и идеологеми на властта, в които вербалната знакова система

създава устойчив владетелски етикет. Енкомионите в *ПД* също са проява именно на този владетелски етикет и най-важното – те са много подходящи в конкретната ситуация при създаването на *ВГ 1469*, защото са модел, утвърждаващ ролята на владетеля за укрепването на православието чрез неговото свещено писмено наследство. Приблизително 15 години след падането на Константинопол под османска власт, когато е създаден *ВГ 1469*, словесната риторика вече не е пряко проявление на господстващата владетелска идеология, но продължава да копира и доразвива византийските модели на властта като ценностна културна парадигма. Християнската книжнина не престава да бъде и дори с нова сила играе роля на идейнооформящ фактор в общественото и културното развитие при новите условия. Тя осигурява консолидирането на християнската общност и непрекъснато, чрез възпроизвеждането на традицията, пресъздава загубеното християнско царство, което вече живее във и чрез Църквата и Писанията.

След като формулирахме нашата хипотеза защо Владислав Граматик е използвал две съставни единици от *ПД* в своя сборник, нека приведем примерни текст проби как ги е използвал, в каква езикова форма са представени тези ексерпти. Паралелното публикуване на енкомиона на Зигавин към Алексей Комнин и примерните различия в *Предисловието* убеждават в сериозната редакторска работа на книжовника. Спецификите в лексикално-граматическия облик са много и би следвало да са тема на отделна публикация. Тук ще приведем избрани примери от *Предисловието*: замяна на лексеми и цели изрази, пропускане или видоизменяне, без по същество да се нарушава смисълът:

<i>HM.SMS 186</i>	<i>ВГ 1469</i>	<i>PG</i>
нарѡчита	гавлѣнна	περιφανή
гражданскыи вѣщен хѡдожъствѣ наа оѹстроѣнїа	гра̀дскыи вѣще хѡдожнаа повелѣнїа	πολιτικῶν πραγμάτων ἐπιστημονικαὶ διαταγαὶ
кѣ сланникѡ (sic!) ѡ великыи ѣзыкъ	кѣ а̀поклиѣтарѡ великыихъ ѣзыкъ	πρὸς τοὺς πρέσβεις τῶν μεγάλων ἔθνων
и прѣноѹдрѣ съ̀братити се вѣще	и стра̀шньн вѣсѣдовати вѣще	καὶ δεῖνὸς ὀμιλῆσαι πράγμασι
ка̀ко толи́кыи ми́рскыи ѡво̀урѣваѣ	ка̀ко толи́цѣли ми́рскыи попеченїи ѡвливае́мь	πῶς τοσαύταις κοσμικαῖς φροντίσι περιρρέομενος
и тѣмѡмь с тѣмѡ вѣщен	и тѣмѡми вѣщен	καὶ μυρίων πραγμάτων

HM.SMS 186	ВГ 1469	PG
ѣко по линогы чѣсте грѣчѣскыѣ дрѣжавы	ѣко въ линогы странахъ грѣчѣскыѣ овласти	ὅτι πολλῶν μέρεσι τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐπικρατείας
ѣрѣтичьствующїи вѣщювѣста	ѣрѣтичьствоующїи вѣщени неистов'ства.	τῶν αἰρετιζόντων εἰδωλομανίας
ѣгда ѣ малв ѡрадв ѣнаше ѡ народаный	ѣгда ѣ малв ѡрадв ѣна'каше ѡ с'вѣорный	ὅτε καὶ μικρὰν ἐκεχειρίαν ἤγγεν ἀπὸ τῶν δημοσίων
ѣ най паче же вел'кн'ствующа оу'чаше словеса	паче же в'гдслѣвнаа оу'чаше словеса	μάλιστα δὲ τοὺς δογματικούς ἤσκειτο λόγους
ѣ топло н'ккоѣ ѣ распаленое раченїѣ	ѣ топлоѣ н'ккоѣ ѣ гѣрецеѣ желанїѣ	καὶ θερμόν τινα καὶ διάπυρον ἔρωτα
двѣдѣсты оу'строи се л'г'чь	ѡкоудв ѡстрѣ с'вѣрши се л'г'чь	ἀμφίστομος ἀπετελέσθη μάχαιρα
ѡсоудв вѣ ѣ ѣкоѣ жел'кзо топло, вѣдѣю стѡд'денюѣ ѡвѣстив'се	ѡсоудѡу ѣкоже жел'кзо топло въ вѡд'кѣ стѡд'ден'кѣ калив се	ἔνθεν τοι καὶ καθάπερ σίδηρος θερμὸς ὕδατι ψυχρῷ στομωθεῖ
прочѣѣ бѡу ѣ словѣс вѣвѣдствующв	слѡвоу ѣ бѡу воинствоующв	λοιπὸν τοῦ Λόγου καὶ θεοῦ στρατηγούντος
вел'кнїѡ паче же в'гдслѣвїѡ. вѣсѣроужество// ѡроужев'в'лагалнице вел'кнїн.. пострѣдати вѣвѣ адаманытскоѣ	в'гдслѣвноѣ в'к'сѣѡроуж'ство православи'кн в'к'р'к // ѡроужїѡ положница прѣданиѡ... пострѣдати оу'кѡ тврѣдо	Δογματικὴ Πανοπλία, ἢ ὄπλοθήκη δογμάτων παθεῖν μὲν ἀδαμαντίνην

Цялостният сравнителен анализ на екскерптите от ПД във ВГ 1469 и в двата запазени славянски преписа от Първата книга на ПД ще очертае типологията на разночетенията, които поставят както тясно лингвистични, така и по-широки културно-исторически въпроси, но при всички случаи илюстрират интереса към едно от най-великите съчинения на Средновековието в православния свят с дълготраен живот във времето.

3. ИЗВОДИ

Следователно в Загребския сборник на Владислав Граматик е налице особена форма на битуване на ПД в славянска среда. Спецификата се изразява в откъсване на две съставни части – енкомиона на Евтимий Зигавин към цар Алексий Комнин и Предисловието му към ПД, от тяхната естествена среда в Първата книга на ПД и добавянето им в сборник, илюстриращ особената релация между книжовник и поръчител, която,

имайки предвид биографиите на Владислав Граматик и Димитър Кантакузин, вероятно е била съпроводена и с допълнителна релация на един книжовник към друг. Частите от *ПД* в сборника от 1469 г. са не само обособен текстов комплекс, но са възпроизведени с подобаваща украса на важни самостоятелни четива. В изписването им преписвачът е използвал завидната техника на украсената многоцветна заставка в балкански плетеничен стил, червенословите, малките инициали, знаците за сегментация. Така частите от *ПД* се вписват пълноценно в »най-богато украсения автограф« на дяк Владислав (HRISTOVA 1996: 47). Наборните текстове от същия сборник в настоящата статия поставят питане от лингвистично естество – защо преписите на дяк Владислав не съвпадат с основните славянски преписи на *ПД*? Може ли той да е ползвал различен превод? Тези питання са в пряка зависимост от търсенията кога, къде и от кого е направен преводът на *ПД*; в какви езикови отношения помежду си се намират славянските преписи на *Първата* и *Втората книга* на *ПД* – за един и същ или за два различни превода става въпрос; намесено ли е влиянието на по-стар превод от XIII или XIV в. и има ли основания да се предполага неговото съществуване, съответно какви биха били локализацията и атрибуцията му? Известно е, че според едни изследователи, като Кл. Иванова, школата на Патриарх Евтимий и лично българският патриарх имат отношение към *ПД*, но тезата, че в Житието на Иларион Мъгленски той е използвал някои антиеретически глави от *ПД*, основно срещу арменците и богомилите, има както привърженици, така и отрицатели (IVANOVA 1987; VOLSKI 2013; MINCZEW 2015: 13–57). Пощвременните изследвания не подкрепят и мнението, че главата срещу богомилите е била преведена по-рано, откъсната от цялостния славянски превод на *ПД*. От друга страна, датировката на *BAR 296* и една приписка на л. 2а в *ОГНБ 1/108* заплитат в историята на *ПД* името на сръбския деспот Стефан Лазаревич (1402 – 1427), чието управление е време на възстановяване на могъществото на сръбската държава, културен и политически разцвет, а в литературата се утвърждават редица модели на властта (TRIFUNOVIĆ 1979: 184, 230–232). Отговорите на всички поставени въпроси ще са толкова по-убедителни, колкото по-скоро започне текстологичното изследване на славянската *ПД*. На практика това означава да се очертае цялостната писмена история на *ПД* в славянска среда по всичките четири известни преписа, цялостни и фрагментарни. Това е мащабна задача, която би следвало да се опре на цялата разностранна информация, налична до момента.

В археографското досие на *ПД* на славянска почва своето заслужено място трябва да заемат ексерптите от *ПД* във *ВГ 1469*. Възможни са три

основни хипотези. Първата и за нас най-правдоподобната на този етап на проучване – Владислав Граматик е подбрал текстовете от славянски препис на *ПД*, но не е извършил нов превод, а е редактирал наличния текст, вероятно чрез сверка с някакъв гръцки източник. Известно е, че редактирането и глосирането чрез множество маргинални бележки, тълкувания, допълнения, обяснения са негова »запазена марка« и особеност на творческия му профил. Редакторската му работа проличава дори в преписи на важни оригинални съчинения на българската книжнина. За пример може да се посочи най-старият датиран препис от Житието на Константин Философ-Кирил в същия сборник от 1469 г., който съдържа уникални текстови различия без аналог в други преписи. Най-вероятно те се дължат на редакторската намеса на самия Владислав Граматик (HRISTOVA 1996: 40).

Втора по-смела, но според нас и по-малко убедителна хипотеза за екскерптите от *ПД* във *ВГ 1469* би било да се предположи съществуването на различен превод от запазения в наличните славянски ръкописи, който той е използвал в готов вид. Третата възможност е предположението, че Владислав Граматик сам е извършил нов превод именно на тези въвеждащи части. Едно е сигурно – в средата и третата четвърт на XV в., в южнославянска среда, *ПД* се е преписвала активно. Ареалът на най-активно разпространение отново може да се свърже с влиянието на Атон, където със сигурност е направен превод на *Втората книга на ПД* именно в началото на XV в. И Загребската *Паноплия* в ръкопис *III с 16*, и сборникът на Владислав Граматик от 1469 г. се локализируют в зона на силно влияние от Света гора в районите около Кратово, Косово, Моравя, земите на север от Скопие. Атонското монашеско братство, неговата ортодоксия и ортопраксия очевидно са двигател за появата и разпространението на *ПД*, а твърде вероятно самото то е неин основен потребител, имайки предвид обстоятелството, че гръцките преписи на *ПД* с атонски произход не престават да се умножават след падането на Константинопол под османска власт през 1453 г., когато пред православието стои историческата необходимост да отстоява догматическите основи на своята идентичност.

ИЗТОЧНИЦИТЕ

- ВГ 1469* = Загребски сборник на Владислав Граматик, 1469 г., Загреб, Архива на Хърватската академия на науките и изкуството, сигн. *III а 47*.
- III с 16* = сръбски препис от *Първата книга на Паноплия Догматика*, XVI в., Загреб, колекцията на А. Миханович в Архива на Хърватската академия на науките и изкуството, сигн. *III с 16*.

- HM.SMS 186 = сръбски препис от *Първата книга на Панолия Догматика*, XVI в., Хилендарския манастир на Атон, сигн. HM.SMS 186.
- PG = ZIGABENOS, E. *Panoplia Dogmatica*. – MIGNE, J. P. (ed.). *Patrologiae cursus completes. Series graeca*. Т. 130. coll. 9–1359. 1865. Paris: Imprimerie Catholique.

ЛИТЕРАТУРА

- ÂCIMIRSKIJ 1905. = ЯЦИМИРСКИЙ, А. И. 1905. *Славянские и русские рукописи румынских библиотек*. Санкт-Петербург: Императорской Академии наук С-П. [ÂCIMIRSKIJ, A. I. 1905. *Slavânskie i russkie rukopisi rumynskih bibliotek*. Sankt-Peterburg: Imperatorskoj Akademii nauk S-P.]
- ANGOLD, M. 2000. *Church and Society in Byzantium under the Comneni (1081–1261)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BARMIN 2008. = БАРМИН, А. В. 2008. Евфимий Зигабен. *Православная энциклопедия*. Т. 17. Москва: Церковно-научный центр «Православная Энциклопедия», 448–450. [BARMIN, A. V. 2008. Evfimij Zigaben. *Pravoslavnaâ ênciklopediâ*. Т. 17. Moskva: Cerkovno-naučnyj centr »Pravoslavnaâ Ênciklopediâ«, 448–450.]
- BERKE, M. 2011. *An annotated edition of Euthymios Zigabenos, Panoplia Dogmatikê. Chapters 23–28*. PhD diss. Queen's University of Belfast.
- BOGDANOVIĆ 1978. = БОГДАНОВИЋ, Д. 1978. *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*. Београд: САНУ. [BOGDANOVIĆ, D. 1978. *Katalog ćirilskih rukopisa manastira Hilandara*. Beograd: SANU.]
- CIBRANSKA 1995. = ЦИБРАНСКА, М. 1995. Дяк Димитър Кратовски и неговият Номоканон от 1466 г. *Palaeobulgarica XIX/ 1*: 91–98. [CIBRANSKA, M. 1995. Dâk Dimit'r Kratovski i negoviât Nomokanon ot 1466 g. *Palaeobulgarica XIX/ 1*: 91–98.]
- CIBRANSKA-KOSTOVA 2017. = ЦИБРАНСКА-КОСТОВА, М. 2017. Кратки бележки върху славянския превод на Панолия Догматика в BAR Ms.slav. 296 и неговия преводач. *Palaeobulgarica XLI/ 4*: 3–25. [CIBRANSKA-KOSTOVA, M. 2017. Kratki beležki v"rhu slavânskiâ prevod na Panopliâ Dogmatika v BAR Ms.slav. 296 i negoviâ prevodač. *Palaeobulgarica XLI/ 4*: 3–25.]
- DANČEV 1969. = ДАНЧЕВ, Г. 1969. *Владислав Граматик. Книжовник и писател*. София: Издателство на БАН. [DANČEV, G. 1969. *Vladislav Gramatik. Knižovnik i pisatel*. Sofiâ: Izdatelstvo na BAN.]
- DANIČIĆ, GJ. 1869. Rukopis Vladislava gramatika pisan godine 1469. *Starine I*: 44–85.
- FONKICH, B. L.; G. V. POPOV; L. M. EVSEEVA. 2004. *Mount Athos Treasures in Russia : tenth to seventeenth centuries : from the museums, libraries and archives of Moscow and the Moscow region*. Moscow: Severnyj palomnik.
- GAGOVA 2001. = ГАГОВА, Н. 2001. Един вероятен преводачески автограф от първата четвърт на XV в. (Още веднъж за ранния славянски превод на «Догматическо всеоръжие» на Евтимий Зигавин). *Palaeobulgarica XXV/1*: 79–94. [GAGOVA, N. 2001. Edin veroâten prevodačeski avtograf ot p"rvata četv"rt na XV v. (Oše vedn"ž

za ranniâ slavânski prevod na »Dogmatičesko vseor”žie« na Evtimij Zigavin). *Palaeobulgarica XXV/1*: 79–94.]

- GAGOVA 2009. = ГАГОВА, Н. 2009. Славянските преводи от гръцки език в светлината на контактите между атонските манастири Ватопед, Хилендар и Пантелеймон в XIV – началото на XV в. М. Kuczyńska (ed). *Święta Góra Athos w kulturze Europy. Europa w kulturze Athosa*. Gniezno: PAN, 79–87. [GAGOVA, N. 2009. Slavânskite prevodi ot gr”cki ezik v svetlinata na kontaktite meždū atonskite manastiri Vatoped, Hilendar i Pantelejmon v XIV – načaloto na XV v. M. Kuczyńska (ed). *Święta Góra Athos w kulturze Europy. Europa w kulturze Athosa*. Gniezno: PAN, 79–87.]
- GAGOVA 2010. = ГАГОВА, Н. 2010. *Владетели и книги. Участието на южнославянския владетел в производството и употребата на книги през Средновековието (IX–XV в.): рецепцията на византийския модел*. София: ПАМ Пъблишинг. [GAGOVA, N. 2010. *Vladeteli i knigi. Učastieto na ũžnoslavânskiâ vladetel v proizvodstvoto i upotrebata na knigi prez Srednovekovieto (IX–XV v.): receptiâta na vizantijskiâ model*. Sofiâ: PAM P”blišing.]
- GRKOVIĆ-MEJĐOR 1993. = ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР, Ј. 1993. *Списи Димитрија Кантакузина и Владислава Граматика*. Београд: Просвета, Српска књижевна задруга. [GRKOVIĆ-MEJĐOR, J. 1993. *Spisi Dimitrija Kantakuzina i Vladislava Gramatika*. Beograd: Prosveta, Srpska kniževna zadruga.]
- HAMILTON, J.; B. HAMILTON. 1998. *Christian Dualist Heresies in the Byzantine World c. 650 – c. 1450*. Manchester: Manchester University Press.
- HRISTOVA 1996. = ХРИСТОВА, Б. 1996. *Опис на ръкописите на Владислав Граматик*. Велико Търново: ПИК. [HRISTOVA, B. 1996. *Opis na r”kopisite na Vladislav Gramatik*. Veliko T”rnovo: PIK.]
- IVANOVA 1987. = ИВАНОВА, К. 1987. О славянском переводе »Паноплии догматики« Евфимия Зигавина. Л. А. Дмитриев (ред.). *Исследования по древней и новой литературе*. Ленинград: Наука, 101–105. [IVANOVA, K. 1987. O slavânskom perevode »Panoplĭi dogmatiki« Evfimiâ Zigavina. L. A. Dmitriev (red.). *Issledovaniâ po drevnej i novoj literature*. Leningrad: Nauka, 101–105.]
- MATEJIC, P.; H. THOMAS (eds.). 1992. *Manuscripts on Microform of the Hilandar Research Library (The Ohio State University). T. 1*. Columbus: Ohio State University.
- MILADINOVA, N. 2010. *Panoplia Dogmatike – a study on the anti-heretical anthology of Euthimios Zigabenos in the Post-Byzantine Period*. Leuven – Budapest: Katholieke Universiteit Leuven, Central European University Budapest.
- MINCZEW, G. 2015. Słowiańskie teksty antyheretyckie jako źródło do poznania herezji dualistycznych na Bałkanach. G. Minczew, M. Skowronek, J.-M. Wolski (red.). *Średniowieczne herezje dualistyczne na Bałkanach. Źródła słowiańskie*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 13–57.
- MIRCEA, I. 2005. *Répertoire des manuscrits slaves en Roumanie. Auteurs byzantins et slaves. Révision du texte slave P. Bojčeva. Révision du texte français S. Todorova*. Sofia: BAN.
- MOŠIN, V. 1955. *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije. I. dio. Opis rukopisa*. Zagreb: JAZU.

- PANAITESCU, P. 1959. *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei RPR. Vol. I.* Bucureşti: Editura Academiei.
- PARPULOV 2008.a. = ПАРПУЛОВ, Г. 2008.a. Первые списки »Догматического всеоружия« (ГИМ Син. Гр. 387, Vat. Gr. 666). Б. Фонкича (ред.). *Палеография и кодикология: 300 лет после Монфокона*. Москва: Институт всеобщей истории РАН, 124–127. [PARPULOV, G. 2008.a. Pervye spiski »Dogmatičeskogo vseoružia« (GIM Sin. Gr. 387, Vat. Gr. 666). B. Fonkiča (red.). *Paleografiâ i kodikologiâ: 300 let posle Monfokona*. Moskva: Institut vseobšej istorii RAN, 124–127.]
- PARPULOV, G. 2008.b. The Presentation Copies of the Panoplia Dogmatica (Moscow, Gos. Ist. Muz., Syn. gr. 387; Vatican, BAV, Vat. gr. 666). *Thirty-Fourth Annual Byzantine Studies Conference. Abstracts*. New Jersey: Rutgers, the State University of New Jersey, 84–85.
- PARPULOV, G. 2017. Dogmatic Panoply. V. Tsamakda, (ed.). *A Companion to Byzantine Illustrated Manuscripts*. (Brill's Companion to the Byzantine World, Volume 2). Leiden: Brill, 430–431.
- ПОРОВИЌ 2014. = ПОПОВИЌ, М. 2014. *Мара Бранковиќ. Жената меѓу христијанскиот и исламскиот културен круг во XV век*. Скопје: ARSstudio. [ПОРОВИЌ, М. 2014. *Mara Brankoviќ. Ženata meѓu hrstijanskiot i islamskiot kulturnen krug vo XV vek*. Skopje: ARSstudio.]
- RIGO, A. 2009. La panoplie dogmatique d'Euthyme Zigabène: les Pères de l'Église, l'empereur et les hérésies du présent. A. Rigo, P. Ermilov (éd.). *Byzantine theologians. The systematization of their own doctrine and their perception of foreign doctrines*. Roma: Università degli studi di Roma »Tor Vergata«, 19–32.
- SPATHARAKIS, I. 1976. *The Portrait in Byzantine Illuminated Manuscripts*. Leiden: E. J. Brill.
- SPERANSKIJ 1900. = СПЕРАНСКИЙ, М. И. 1900. Загребският ръкопис на Владислава Граматика. *Сборник за народни умотворения 16–17*: 325–338. [SPERANSKIJ, M. I. 1900. Zagrebskiât r"kopis na Vladislava Gramatika. *Sbornik za narodni utovorenia 16–17*: 325–338.]
- TRIFUNOVIĆ 1979. = ТРИФУНОВИЋ, Ђ. 1979. *Деспот Стефан Лазаревић*. (Књижевни радови. Књ. 477.) Београд: Српска књижевна задруга. [TRIFUNOVIĆ, Ђ. 1979. *Despot Stefan Lazarević*. (Kniževni radovi. Kñ. 477.) Beograd: Srpska kniževna zadruga.]
- TRIFUNOVIĆ 1994. = ТРИФУНОВИЋ, Ђ. 1994. Превод стихова Георгија Памфила у *Паноплији догматики* Јевтимија Зигавина. *Зборник Матице српске за књижевност и језик XLII/ 1–3*: 469–476. [TRIFUNOVIĆ, Ђ. 1994. Prevod stihova Georgija Pamfila u *Panoplji dogmatiki* Jevtimija Zigavina. *Zbornik Matice srpske za kniževnost i jezik XLII/ 1–3*: 469–476.]
- TURILOV 2005. = ТУРИЛОВ, А. 2005. Владислав Граматик. *Православная энциклопедия. Т. 9*. Москва: Церковно-научный центр »Православная Энциклопедия«, 99–101. [TURILOV, A. 2005. Vladislav Gramatik. *Pravoslavnaâ ênciklopediâ. T. 9*. Moskva: Cerkovno-naučnyj centr »Pravoslavnaâ Ênciklopediâ«, 99–101.]

- VASIĀEV; GROZDANOVIĆ; JOVANOVIĆ 1980. = ВАСИЉЕВ, Ј.; М. ГРОЗДАНОВИЋ; Б. ЈОВАНОВИЋ. 1980. Ново датирање српских рукописа у Библиотеци Румунске Академије наука. *Археографски прилози 2*: 41–69. [VASIĀEV, L.; M. GROZDANOVIĆ; B. JOVANOVIĆ. 1980. Novo datiranje srpskih rukopisa u Biblioteci Rumunske Akademije nauka. *Arheografski prilozi 2*: 41–69.]
- VOLSKI 2013. = ВОЛСКИ, Я-М. 2013. Богомилите и светлината на Житието на св. Иларион Мъгленски от патриарх Евтимий Търновски. *Palaeobulgarica XXXVII/4*: 74–81. [VOLSKI, A-M. 2013. Bogomilite i svetlinata na Žitieto na sv. Ilarion M"glenski ot patriarh Evtimij T"rnovski. *Palaeobulgarica XXXVII/4*: 74–81.]
- WICKERT, J. 1910. *Die Panoplia Dogmatica des Euthymios Zigabenos*. Berlin: Schade.

Sažetak

Marijana Cibranska-Kostova

ODLOMCI IZ PANOPLIE DOGMATIKE U ZAGREBAČKOM ZBORNIKU VLADISLAVA GRAMATIKA IZ 1469. GODINE

Rad je usredotočen na prijevodne odlomke iz *Panoplie Dogmatike* Evtimija Zigavina (12. st.) iz zbornika Vladislava Gramatika iz 1469. godine, koji je poznat i kao *Zagrebački zbornik* (HAZU, III a 47, 740r–752r). Riječ je o dvije tekstovne jedinice: 1. uvodni enkomij, stihovi pohvale imperatoru Aleksiju Komninu (1081. – 1118.), koji je sastavio sam Evtimij Zigavin; 2. predgovor ili prolog, priložen uz Zigavinov rad. Oba se teksta prvi put objavljuju kao cjelina. Autorica iznosi hipotezu o razlozima uključivanja navedenih tekstova u zbornik i o njihovim tekstovnim vezama s odgovarajućim tekstovima u prijepisima potpunoga crkvenoslavenskog prijevoda prve knjige iz *Panoplie Dogmatike*, točnije: *HM.SMS 186* – prijepis iz 16. st. iz Hilendarskog manastira na Atosu te *III c 16* – prijepis iz kolekcije A. Mihanovića iz HAZU-a, također iz 16. st. Usporedba navedenih prijepisa potvrđuje stajalište da je Vladislav Gramatik bio dobro upoznat s antiheretičkim Zigavinim kompendijem i namjerno je odabrao upravo takve tekstovne jedinice koje tematiziraju važne vidove univerzalnoga modela srednjovjekovnoga pravoslavnog društva, simbiozu između političke vlasti, književnosti i kulture te između vladara i pravoslavlja. Oba su teksta iz *Zagrebačkoga zbornika* tematski povezana s osnovnom idejom opsežne bilješke prepisivača Vladislava na kraju rukopisa *IIIa 47*, poznate i kao *Poslanje književnika* Dimitru Kantakuzinu, naručitelju zbornika. Drugi zaključak, izveden na temelju jezičnih karakteristika, jest da su oba odlomka iz *Panoplie*, koje je prepisao Vladislav Gramatik, drugačije redakcije u odnosu na tekstove objavljene u potpunim slavenskim prijepisima *Panoplie*. Autorica ističe važnost odlomaka u *Zagrebačkom zborniku* za utvrđivanje zbirke izvora *Panoplie Dogmatike* u slavenskoj tradiciji, kao i za odgovore na niz diskutabilnih pitanja gdje je, kada i u čijem autorstvu nastao cjelovit slavenski prijevod. Uska veza s ortodoksijom i ortopraksijom atoškoga monaškog bratstva sigurno je bila pokretač dugotrajnoga rasprostranjanja i prepisivanja ovoga važnog teksta, posebno nakon 1453. godine kada su pravoslavlju, više nego ikada ranije, bili nužni dogmatski temelji oblikovanja identiteta.

Ključne riječi: enkomiji, *Panoplia Dogmatika*, crkvenoslavenska tradicija, Vladislav Gramatik, Atos

S u m m a r y

Mariyana Tsibranska-Kostova

THE EXCERPTS OF *PANOPLIA DOGMATIKE*
IN VLADISLAV THE GRAMMARIAN'S *ZAGREB MISCELLANY* OF 1469

The paper focuses on the translated excerpts from Euthymios Zigabenos's 12th century *Panoplia Dogmatike* in the Miscellany of Vladislav Gramatik from 1469, known as well as the *Zagreb miscellany* (HAZU, III a 47, 740r–752r). Those are two textual unities: 1. The initial encomium (a set of dedicatory verses) written by Zigabenos and addressed to emperor Alexios I Komnenos (1081–1118); 2. The Preface to the treatise of Zigabenos. The two texts are published as a unity for the first time. The author formulates a hypothesis why these texts have been included and what intertextual links are found with the analogous texts of the full Church Slavonic copies of *Panoplia Dogmatike*, namely: *HM.SMS 186* – a 16th century copy from Hilandar monastery; *III c 16* – Mihanovich collection in HAZU, also dated from the 16th century. The comparison allowed to sustain that Vladislav Gramatik was well-acquainted with the Byzantine antiheretical compendium and has purposely chosen unities that reproduced important aspects of the universal model of Medieval Orthodox society: the symbiosis of the political power with the literature and the culture of the ruler with Orthodoxy. Both texts from the *Zagreb miscellany* are thematically bound to the main idea of the final scribe's note at the end of the manuscript *III a 47*, the so-called *Epistle from the writer* that Vladislav Gramatik compiled to his patron and commissioner Demetrius Kantakuzinos. Another conclusion, based on linguistic matters is that both excerpts are in edited version and differ from the quoted Church Slavonic copies of *Panoplia*. The author points out importance of the studied excerpts for the full written record of *Panoplia Dogmatike* in the Church Slavonic tradition, as well as for the answers to many controversial issues on where, when and by whom the Church Slavonic translation itself was written. The close connection with the Athonite monastic brotherhood, its orthodoxy and orthopraxy surely was the main mover of its long-term use and spread, especially after 1453, when the Orthodoxy, more than ever, needed the dogmatic bases of its identity.

Keywords: encomia, *Panoplia Dogmatike*, Church Slavonic tradition, Vladislav Gramatik, Mount Athos